

A gyermekotthonok feladata a roma gyerekek nevelésében

A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekek száma nőtt az elmúlt években, közöttük a kutatások szerint felülreprezentáltak a roma gyerekek. A tanulmányban áttekintjük a gyermekvédelmi szakellátásban elhelyezett roma gyermekekre vonatkozó kutatásokat, majd gyermekotthonok, lakásotthonok szakmai programját vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy az intézmény mivel és hogyan járul hozzá a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek identitásának kialakításához, megőrzéséhez.

Kutatások, elméleti háttér

Az utóbbi években számos kutatás (Neményi és Messing, 2007; Havas, Herczog és Neményi, 2007; az Európai Roma Jogok Központja kutatás [ERRC, 2007, 2011]; Rákó, 2014; Darvas és mtsai, 2016) vállalkozott annak feltárására, hogy milyen okok miatt kerülnek a roma gyerekek jelentős számban a gyermekvédelmi intézményekbe.

Neményi és Messing (2007) kérdőíves kutatás keretében azt vizsgálta, hogy milyen okok állnak a gyermekvédelmi gondoskodásba helyezés mögött, vannak-e regionális, települési, illetve a családok szociális és etnikai háttere alapján tapasztalható különbségek az intézménybe kerüléskor. Továbbá tekintettel vannak-e az elhelyezés során a gyermek speciális és különleges szükségleteire, illetve milyen akadályok állnak a megfelelő ellátás előtt, befolyásolja-e, és ha igen, milyen módon a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés a gyermek iskolai pályafutását, további esélyeit. A kutatás főbb eredményei a következők voltak: a roma kisebbséghez tartozás nagymértékben kihat a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés valószínűségére. Több mint két és félszeres egy roma gyermek bekerülési esélye a roma kisebbség népességi arányaihoz képest. Az országos átlaghoz képest kimagasló arányban találunk Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a gyermekkorú népesség negyedét meghaladó vagy megközelítő roma gyermekarányszámokat, és ebből következően a gyermekvédelmi gondoskodásban akár 73%-os roma előfordulási arányt is találhatunk. Az ország gyermeklakosságának megoszlásával összevetve azt látjuk, hogy a községekben élő gyerekek valamelyest veszélyeztetettebbek: míg az országos arányuk 36% körül van (korcsoportonként néhány százalékot ér el), addig a gyermekvédelmi gondoskodásban a kistépelülésről bekerültek aránya 40-45% (Neményi és Messing, 2007). A nemzetiségi háttér szempontjából végzett összehasonlítás során a szerzők megállapították, hogy a romának tartott gyerekek jelentősen nagyobb arányban kerülnek gyermekotthonba, mint nem roma társaik.

Hasonló eredményt hozott az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) által 2007-ben és 2011-ben szervezett kutatás is, ami a gyermekek családból való kiemelésének okát az anyagi nehézségekre vezeti vissza, a roma gyermekeket gyakrabban emelik ki emiatt, mint nem roma társaikat. A kutatás további eredménye, hogy az intézménybe való

bekerülést nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő okokkal magyarázták a szakemberek. Ilyennek tekinthető az a vélemény, miszerint nem a gyermek származása, hanem a veszélyeztetettség mértéke befolyásolja, hogy a gyermek szakellátásba kerül-e. Ennek alátámasztására leggyakrabban a romák általános rossz szociális körülményeit, a családok magasabb gyerekszámát említették, de azt az állításukat is megfogalmazták, hogy az átmeneti gondozás feltételei kevésbé adottak roma családok esetében, mint nem roma családoknál. Problémának látták, hogy a veszélyeztető roma családokat környezetük nem tolerálja, szerintük a többségi társadalom romákkal szembeni alacsony toleranciaszintje okolható esetenként a gyermekek védelembe vételéért. A gyermekvédelmi szakemberek hatókörén kívüli okként hangzott el az is, miszerint a romák felülreprezentáltságának magyarázata az, hogy a romák gyakori deviáns magatartása okozza gyermekeik nagyobb arányú bekerülését. Devianciaként említették az iskolakerülést, a fiatalok körében a gyakori bűnelkövetést, a megélhetési bűnözés különböző formáit, amelybe a résztvevők szerint a kiskorú gyermekeket is bevonják szüleik (ERRC, 2007).

Az ERRC által 2011-ben végzett kutatás során azt találták, hogy a szakellátásba való bekerülés oka, hasonlóan a korábbiakhoz (Neményi és Messing, 2007; ERRC, 2007), a rossz anyagi körülményekben, a mélyszegénységben keresendő, annak ellenére, hogy a Gyermekvédelmi törvény tiltja a gyermek anyagi okokból történő családból való kiemelését. Megállapították továbbá, hogy míg 2007-ben a gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek 58%-a volt roma származású – jelentősen meghaladva a roma gyermekek magyar népességen belüli számárányát –, addig 2010-ben ez az arány a vizsgált megyékben meglátogatott szakellátást biztosító intézményekben 65,9% (ERRC, 2011). A kutatás a gyermekek elhelyezési körülményeire vonatkozóan megállapította, hogy „a roma gyermekek elhelyezésében szerepet játszik az etnikai származás: a roma gyermekek nagyobb valószínűséggel kerülnek lakás- vagy gyermekotthonokba, mint nevelőszülőkhöz. Az állami gondozott roma gyermekeket egyszerre éri hátrány etnikai származásuk miatt és azért, mert állami gondoskodásban élnek. Ugyanakkor szinte alig találkoztunk olyan szakellátási intézménnyel, ahol a roma etnikai identitás erősítése része

Az ERRC által 2011-ben végzett kutatás során azt találták, hogy a szakellátásba való bekerülés oka, hasonlóan a korábbiakhoz (Neményi és Messing, 2007; ERRC, 2007), a rossz anyagi körülményekben, a mélyszegénységben keresendő, annak ellenére, hogy a Gyermekvédelmi törvény tiltja a gyermek anyagi okokból történő családból való kiemelését. Megállapították továbbá, hogy míg 2007-ben a gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek 58%-a volt roma származású – jelentősen meghaladva a roma gyermekek magyar népességen belüli számárányát –, addig 2010-ben ez az arány a vizsgált megyékben meglátogatott szakellátást biztosító intézményekben 65,9% (ERRC, 2011). A kutatás a gyermekek elhelyezési körülményeire vonatkozóan megállapította, hogy „a roma gyermekek elhelyezésében szerepet játszik az etnikai származás: a roma gyermekek nagyobb valószínűséggel kerülnek lakás- vagy gyermekotthonokba, mint nevelőszülőkhöz.

lenne a nevelési programnak vagy ahol tudatosan törekednének arra, hogy a gyermekekben a roma emberekről pozitív kép alakuljon ki, ellensúlyozva ezzel a médiából vagy a mindennapi élet során őket elérő romaellenes véleményeket.” (ERRC, 2011. 4.)

Egy következő, a gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyerekek életkörülményeire vonatkozó kutatás keretében azt vizsgálták, hogy az elhelyezési feltételek megváltozása hogyan befolyásolja a lakásotthonban, gyermekotthonban elhelyezett fiatalok életkörülményeit. Az összehasonlító vizsgálat keretében feltárták, hogy milyen különbségek vannak a hagyományos gyermekotthonban és a lakásotthonokban elhelyezett gyerekek életkörülményei között. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a nagyobb, még átalakításra váró gyermekotthonban több cigánygyerek él, itt a gyerekek 65,2 százaléka cigánynak vallotta magát, 28,8 százaléka nem. A lakásotthonokban jóval kisebb arányban találtak cigány növendékeket, mindössze a gyerekek 28,1 százaléka vallotta magát cigánynak. A kapott válaszok összecsengenek Neményi és Messing (2007) kutatási eredményeivel, nevezetesen, hogy a romának tartott gyerekek jelentősen nagyobb arányban kerülnek a kedvezőtlenebb elhelyezési körülményeket biztosító gyermekotthonba, mint nem roma társaik (Rákó, 2014).

Darvas és munkatársai (2016) Nógrád megyében végeztek vizsgálatot a gyermekvédelmi szakellátásra vonatkozóan. A kutatás szerint a Nógrád megyei szakellátásban élők 80 százaléka cigány vagy „félcigány”, és ezt a nagymértékű felülreprezentáltságot önmagában nem magyarázza sem a cigány népesség megyén belüli magas aránya, sem a mélyszegénység. A megye szakellátásában nevelkedő gyerekek többnyire a megye leszakadó községeiből kerülnek a rendszerbe, a kiskorú gondozottak kétharmada legfeljebb kétezer fős faluban élt a kiemelés előtt. A relative jobb helyzetű városok „bekerülési mutatói” jóval kedvezőbbek, mint az érintett falvaké, ami nem független utóbbiak társadalmi-gazdasági állapotától és a megelőző szolgáltatások minőségétől, kapacitásától (Darvas és mtsai, 2016b. 77-78.). A kutatók megállapították, hogy a rendszerbe kerülés, a családból kiemelés során lehetnek olyan körülmények és működési mechanizmusok, amelyek a cigánygyerekek súlyos felülreprezentáltságát okozzák. „A cigány és nem cigány családok helyzete hasonló, de a cigány családok körében a szülői elhanyagolás, veszélyeztetés, gyakoribb kiemelési indok, mint a nem romák esetében. A szakellátásban nevelkedő cigány gyerekek fiatalabb korban (átlagosan 6 évesen) kerültek ki családjukból, mint a nem cigány gyerekek (átlagosan 8 évesen).” (Darvas és mtsai, 2016a. 50.)

Darvas és munkatársai (2016) a korábbi kutatásoktól (Neményi és Messing, 2007; ERRC, 2007, 2011; Rákó, 2014) eltérően nem találtak különbséget a gyermekek elhelyezési körülményeiben.

A kutatási eredmények áttekintéséhez meg kell jegyezni, hogy a különböző kutatások idején, illetve a közöttük eltelt időben a gyermekvédelmi szakellátás is változott. Míg 2007-ben a lakásotthon számított jobb életkörülményeket nyújtó elhelyezési formának – kisebb gyermeklétszám, családias körülmények –, addig 2016-ra a gyermekvédelmi szakellátásban a nevelőszülői elhelyezés kapott prioritást. Az összes szakellátásban élő gyerek közül a nevelőszülőnél elhelyezett gyermekek aránya 2016-ban 66,8 százalék, a gyermekotthonban élőké 33,2 százalék (KSH, 2018). 2014. január 1-től a gyermekvédelmi szakellátásba bekerülő 12 évesnél fiatalabb gyermekeket nevelőszülőnél kell elhelyezni, a gyermekvédelmi szakellátásban élő 12 évesnél fiatalabb gyermekeket pedig a nevelésbe vétel felülvizsgálata során, folyamatosan szintén nevelőszülőnél kell elhelyezni.

Mind az ERRC (2011), mind Darvas és munkatársai (2016) arra a megállapításra jutottak, hogy a szakellátás intézményeiben alig találtak olyat, ahol a nevelési programnak része lenne a roma etnikai identitás erősítése, illetve hangsúlyozták: „a rendszer ’színvaksága’ ún. nem szándékolt következményekhez vezet, hiszen így a gyerekek jelentős része nem jut hozzá azokhoz az identitásuknak megfelelő külön szolgáltatásokhoz,

foglalkozásokhoz, amelyeket a rendszernek folyamatosan biztosítania kellene” (Darvas és mtsai, 2016b. 77.).

Homoki (2014) a Dél-alföldi és az Észak-alföldi régióban végzett kutatást védelemben vett és gyermekvédelmi szakellátásban élő gyerekek körében. Nemzetiségi megoszlás tekintetében azt találta, hogy jelentős eltérések mutatkoznak regionális összehasonlításokkor. Amikor a két régió adatait gyermekvédelmi státusz mentén külön elemezte, megállapította, hogy a Dél -Alföld vonatkozásában csekély különbség mutatkozik az önmagukat cigányként definiáló védelemben vettek és szakellátottak között (33%-30%), ugyanakkor ez a különbség az Észak-Alföldön szembetűnő. Ott a védelemben vett gyermekek 53,3%-a vallotta magát cigánynak, míg a szakellátásban élőknek mindössze 36,2%-a. A szerző megállapította, hogy a családban élő cigány gyerekek körében az identitás felvállalása természetesebb, magától értetődőbb, mint a gyermekvédelmi rendszerben élő társaik körében: „a gondozási helyeken kevésbé hangsúlyos a nemzetiségi hovatartozás tudatosítására, az identitás felvállalásához kapcsolódó viselkedésminták kialakítására fordított figyelem” (Homoki, 2014. 139.).

„Az etnikai hovatartozást a politikai szociológia a személyiség mélyrétegéhez sorolja, tehát egy korán rögzülő, és a későbbi életkorokban nehezen megváltoztatható szintként definiálja. Az ide kapcsolódó tartalmak rögzítésében mind az informális, mind pedig a formális szocializációs ágensek részt vesznek – ugyanakkor kérdéses, hogy egy kisebbségi helyzetben a formális csatornák mit és hogyan közvetítenek vagy képesek egyáltalán közvetíteni.” (Bocsi, 2015. 138.)

Tanulmányunknak nem célja az identitás és a hozzá kapcsolódó fogalmak szociálpszichológiai értelmezése. Elsősorban az intézmény oldaláról, a gyermekotthon, lakásotthon mint szocializációs szintér szerepét vizsgáljuk, abban a tekintetben, hogy hogyan jelenik meg a szakmai programjában a nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek kultúrájának, hagyományainak megismertetésére való törekvés.

A kutatás módszertana

Dokumentumelemzés keretében gyermekotthonok, lakásotthonok szakmai programját elemeztük. Hét megyében – Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Somogy, Csongrád, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Nógrád – működő, összesen hét szakmai program keretében 30 lakásotthon és három gyermekotthon programját.

1. táblázat. A kutatásba bevont megyék és intézmények

Megye	Intézmény típusa
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 lakásotthon
Baranya	13 lakásotthon, 1 gyermekotthon
Bács -Kiskun	1 gyermekotthon
Csongrád	3 lakásotthon
Hajdú-Bihar	10 lakásotthon
Nógrád	1 gyermekotthon
Somogy	3 lakásotthon

A szakmai program a gyermekotthonban a gondozás-nevelés alapidokumentuma, ami a nevelés célját, alapelveit az alkalmazott módszereket tartalmazza. Az intézmények anonim módon szerepelnek a tanulmányban, a szakmai programokból kiemelt részleteket

sorszámokkal jelöltük meg. A szakmai programok 2012 és 2016 közötti időszakban íródtak. A vizsgált szakmai programok nagy része egységes szerkezetben készült, több intézmény programját is tartalmazza. Így a 7 szakmai program keretében 30 lakásotthon és 3 gyermekotthon anyagának elemzésére volt lehetőség.

A szakmai programok elemzéséhez kialakított kategóriákat a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. táblázat. A szakmai programok elemzéséhez kialakított kategóriák

Gyerekekkel való foglalkozás	a nevelés-gondozás elemei: esetkezelő szolgáltatás, nevelési szolgáltatás, rekreációs szolgáltatás,
	nemzetiségi nyelv, kultúra, hagyomány, történelem megismerésére irányuló foglalkozások
Az intézmény külső kapcsolatrendszere	nemzetiségi önkormányzattal való együttműködés
	társadalmi szervezetekkel való együttműködés

A tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek nevelésének kérdései a különböző gyermekotthoni, lakásotthoni szolgáltatások révén megjelennek-e és milyen részletességgel a szakmai programban. Vannak-e olyan foglalkozások, feladatok, amelyek a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekeket segítik a nyelvük, hagyományaik, történelmük megismerésében? Továbbá az intézmény külső kapcsolatrendszerében megjelennek-e a nemzetiségi önkormányzatok, olyan szervezetek, amelyek ebben segíthetik az intézmény munkáját?

Ezen túlmenően áttekintettük a vonatkozó jogszabályokat és az otthonok működését biztosító módszertani anyagokat: *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről módszertani levelet* (1999) és a „*Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása*” pillér *Gyermekotthoni ellátás protokollt* (2011).

Jogszabályok

A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyerekek jogait és elhelyezésének szabályait a 1997. évi XXXI., Gyermekvédelemről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény (a továbbiakban Gyvt.) és a hozzá kapcsolódó 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről rendezi. A Gyermekvédelmi törvény a nemzetiségi etnikai és kulturális hovatartozás vonatkozásában kimondja, hogy „a gyerekeknek helyettesítő védelme során tiszteletben kell tartani lelkiismereti és vallásszabadságát, továbbá figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására” (Gyvt, 7. §).

A nevelésbe vett gyermekek jogai között is megjelenik a nemzetiségi kisebbséghez tartozás figyelembe vételének követelménye: „A gyerekek joga, hogy állandóságot, érzelmi biztonságot nyújtó teljes körű ellátásban, gondozásban, – nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozását figyelembe vevő – megfelelő nevelésben, oktatásban és érdekei érvényesítésére megfelelő törvényes képviselőben részesüljön.” (Gyvt, 9. §)

„A gyermek családból való kiemelésékor a gyermek szükségleteinek megfelelő elhelyezési forma kiválasztásához elhelyezési terv készül, amelyben figyelemmel kell lenni a gyermek nemzetiségi, etnikai hovatartozására és az anyanyelv ápolására. Az elhelyezési terv mellett egyéni nevelési- gondozási terv is készül, aminek megírásakor az ellátást nyújtó kikéri a gondozott gyermek szülőjének (törvényes képviselőjének) a gyermek

személyét és ellátását érintő véleményét. Elő kell segíteni, hogy a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó gondozott gyermek megőrizhesse kisebbségi önazonosságát, ápolhassa hagyományait, hozzájuthasson a kisebbség kulturális értékeihez.” (15/1998. [IV. 30.] Nm rendelet 85. par.)

Módszertani dokumentumok

A gyermekotthonok, lakásotthonok szakmai tevékenységüket módszertani anyagok mentén végzik. A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél 1999-ben készült ajánlasként a gyermekotthonok számára, a szakmai programjuk elkészítéséhez. A dokumentum tartalmazza a működés részletes szabályait, a célokat, feladatokat, a szolgáltatás szabályait. A szolgáltatások között az esetkezelő, gondozási, nevelési, rekreációs, egészségügyi és étkezési szolgáltatásokat nevesíti, valamint a napi életgyakorlat kialakítását. A nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek neveléséről kevés szó esik a módszertani anyagban, abban közvetve jelenik csak meg. Így például a nevelési szolgáltatások között kerül felsorolásra az egyéni különbségek figyelembevételének elve. A dokumentum hangsúlyozza, hogy „a gyermekotthon a gyermekek és a fiatalok szocializációját csak a vér szerinti család értékeinek figyelembevételével tudja segíteni” (A gyermekotthonok..., 1999.). A gyerekek elhelyezésekor figyelembe kell venni a gyermek nemzetiségi, vallási, kulturális identitását. A különleges feladatok a fogyatékos, magatartási vagy tanulási zavarokkal küzdő gyerekek elhelyezésének feltételeit foglalják magukban. Elsősorban az integrált elhelyezést preferálja a módszertani anyag. A gyermekotthon más intézményekkel való kapcsolatai között az egyházak, munkaerőpiaci szolgáltatók mellett a kisebbségi érdekképviseletekkel való kapcsolat is előtérbe kerül.

A módszertani útmutatók köre bővült 2011-ben, amikor kidolgozták a Gyermekotthoni ellátás protokollját. A módszertani anyagban megjelenik a nevelés, gondozás során is szempontként, hogy a gyermek a nemzetiségi hovatartozásával tisztában kell, hogy legyen. Kiemeli, hogy kizárólag a gyermek személyes vállalása és önkéntes részvétele

A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél 1999-ben készült ajánlasként a gyermekotthonok számára, a szakmai programjuk elkészítéséhez. A dokumentum tartalmazza a működés részletes szabályait, a célokat, feladatokat, a szolgáltatás szabályait. A szolgáltatások között az esetkezelő, gondozási, nevelési, rekreációs, egészségügyi és étkezési szolgáltatásokat nevesíti, valamint a napi életgyakorlat kialakítását. A nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek neveléséről kevés szó esik a módszertani anyagban, abban közvetve jelenik csak meg. Így például a nevelési szolgáltatások között kerül felsorolásra az egyéni különbségek figyelembevételének elve. A dokumentum hangsúlyozza, hogy „a gyermekotthon a gyermekek és a fiatalok szocializációját csak a vér szerinti család értékeinek figyelembevételével tudja segíteni” (A gyermekotthonok..., 1999.). A gyerekek elhelyezésekor figyelembe kell venni a gyermek nemzetiségi, vallási, kulturális identitását.

alapján valósulhat meg a nemzetiségi identitás kialakítását, megőrzését segítő program. „A gyermek, fiatal identitásának kialakulásához, fejlődéséhez hozzájárul, hozzátartozik a Magyarországon élő nemzetiségek, etnikai kisebbségek kultúrájának ismerete, különösen akkor, ha a szülő önkéntes nyilatkozata alapján a gyermek származására vonatkozóan ismert, hogy melyik kisebbséghez tartozik. Az identitás kialakítását, megőrzését szolgáló programok igénybevétele a gyermek személyes vállalásán, önkéntes részvételén alapszik.” (TÁMOP 5.4.1. „Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása” pillér Gyermekotthoni ellátás protokollja, 54.)

A módszertani protokoll olyan konkrét tevékenységeket nevez meg, amelyek a nemzetiségi, etnikai kultúra közvetítését segítik. Ezek a következők: a kisebbségek kultúrájának, nyelvének megismerése, olyan foglalkozások kezdeményezése, könyvek bemutatása, ismeretet nyújtó eszközök, amelyek megismertetik a saját történelmével, kultúrájával, hagyományaival, jelképeivel, irodalmával, ételeivel a gyermeket. A módszertani anyag hangsúlyozza az együttműködést a helyi szervezetekkel, a kisebbségek képviselőivel, segíti az általuk felkínált proramban a részvételt. Az intézményben nemzetiségi származású előadóművészeket, közéleti személyiség meghívását is előirányozza a módszertan. Azonnali fellépéssel védelmezik a gyermeket, ha származása, etnikai hovatartozása miatt kirekeszteni akarja a közösség, vagy bárki kigúnyolja, megbélyegzi, megalázza (TÁMOP 5.4.1. „Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása” pillér Gyermekotthoni ellátás protokollja, 21.)

A protokoll a gyermekotthoni nevelő feladatai közé sorolja a nemzetiségi, etnikai hovatartozás megerősítését segítő foglalkozások tematikáját, ütemezését és a végrehajtás tapasztalatainak dokumentálását, a kapcsolat kialakítását helyi társadalmi szervezetekkel és az érdeklődő gyermek részvételének előmozdítását e szervezetek programjain.

A 2011-ben készült módszertani anyag a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek nevelésére, gondozására vonatkozóan több és részletesebb útmutatást ad az intézmények számára, bár ezek sem kötelező érvényűek, csak ajánlásként fogalmazták meg őket.

Eredmények

Az első vizsgált program egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei lakásotthoné, amiben nem jelenik meg a nemzetiségi kisebbséghez tartozó gyerekek nevelésére vonatkozó nevelési-gondozási elem, az ehhez való jog sincs felsorolva. A különböző – esetkezelő, nevelési, rekreációs, egészségügyi, étkezési és napi életgyakorlat – szolgáltatásokban a gyerekek ezen körére vonatkozóan nem tartalmaz útmutatást a szakmai program. Az intézmény külső kapcsolatszerében sem jelennek meg olyan szervezetek, amelyek ezt a munkát segítenék.

A második szakmai program 13 Baranya megyei lakásotthon és egy gyermekotthon szakmai programja. Ebben megjelenik az intézmény részéről vállalt feladatként a kisebbségi önazonosság megőrzésére való törekvés, hagyományápolás és a kisebbségi kultúra megismertetése:

„Lehetővé tesszük, hogy a gyermek szabadon gyakorolhassa vallását, továbbá vallásoktatáson vehessen részt. Elősegítjük, hogy a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó gyermek megőrizhesse kisebbségi önazonosságát, ápolhassa hagyományait, hozzájuthasson a kisebbségi kultúra értékeihez.”(Szakmai program, 2.)

A gyermekotthoni nevelésben megjelenik az értéknevelés, ami a fogyasztói társadalom által okozott útvesztőkben segíti a gyerekek eligazodását. Az értékek között

hangsúlyozottan jelen van a nemzetiségi, etnikai tudat, az összetartozás, szolidaritásra nevelés mint érték:

„Neveljük őket az ősök tiszteletére, a család szeretetére, nemzetiségi, etnikai és magyar nemzeti tudatra, összetartozásra, a világ népeinek szolidaritására, az egyetemes emberi felelősségre, a természet szeretetére, megbecsülésére.” (Szakmai program, 2.)

Az intézmény társintézményekkel való együttműködését jellemzi, hogy abban megjelenik a civil és kisebbségi szervezetekkel való együttműködés is.

„Céljaink megvalósítása érdekében széleskörű kapcsolatrendszer építettünk ki és működtetünk a gyermekjóléti és gyermekvédelmi hálózatban tevékenykedő társintézményekkel, oktatási intézményekkel, gyámhatóságokkal, rendvédelmi szervekkel, egészségügyi intézményekkel, civil és kisebbségi szervezetekkel” (Szakmai program, 2.)

A gyermekotthonban elhelyezett gyerekek számára egyéni gondozási-nevelési terv készül, aminek a szempontjai között megjelenik a nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozás figyelembevételének szükségessége. A szakmai programban önálló alfejezetként jelent meg a nemzetiségi és etnikai kisebbségi nevelés, aminek inkább a keretét határozták meg, illetve az ezzel kapcsolatos tapasztalatok, nehézségek kerültek felszínre. Azt, hogy hogyan, miként, milyen módon lehetne megvalósítani a nemzetiségi nevelést, kevésbé dolgozták ki.

„Az etnikai nevelés terén nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a roma származású gyermekek elfogadják etnikai hovatartozásukat, felnőve vállalni tudják a származásukat. Ez komoly traumákat, konfliktusokat okozhat. Közösségből, családjából kiemelt gyermek negatívumként élheti meg etnikai hovatartozását, ezért negatív

„Az etnikai nevelés terén nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a roma származású gyermekek elfogadják etnikai hovatartozásukat, felnőve vállalni tudják a származásukat. Ez komoly traumákat, konfliktusokat okozhat. Közösségből, családjából kiemelt gyermek negatívumként élheti meg etnikai hovatartozását, ezért negatív érzelmekkel fordulhat szülei, rokonsága felé. Valószínűleg ez lehet a megtagadás oka. Amúgy is jellemző kudarc beállítottságból fakadóan még nehezebben tudja elviselni a társai részéről érkező társadalmi előítéleteket. Sokszor nagyon nehéz őket elvinni cigány művészeti rendezvényekre. Ugyanakkor az a tapasztalatunk, hogy ha a közösségbe bekerül olyan növendék, aki tehetséges a cigányzene játszásában, akkor köré pillanatok alatt egy kis cigányzenekar szerveződik, és napokig tartó örömmelésben oldódnak fel elfojtott érzelmeik. A nehézségek ellenére is biztosítjuk az etnikai nevelést, az etnikai kultúra megismerését, arra igyekezzük nevelni növendékeinket, hogy a társadalmi előítéletek ellenére is büszkén vállalják etnikai hovatartozásukat, elvisszük őket nemzetiségi kulturális és vallási programokra.” (Szakmai program, 2.)

ézelmekkel fordulhat szülei, rokonsága felé. Valószínűleg ez lehet a megtagadás oka. Amúgy is jellemző kudarc beállítottságból fakadóan még nehezebben tudja elviselni a társai részéről érkező társadalmi előítéleteket. Sokszor nagyon nehéz őket elvinni cigány művészeti rendezvényekre. Ugyanakkor az a tapasztalatunk, hogy ha a közösségbe bekerül olyan növendék, aki tehetséges a cigányzene játszásában, akkor köré pillanatok alatt egy kis cigányzenekar szerveződik, és napokig tartó örömenélésben oldódnak fel elfojtott érzelmeik. A nehézségek ellenére is biztosítjuk az etnikai nevelést, az etnikai kultúra megismerését, arra igyekezzük nevelni növendékeinket, hogy a társadalmi előítéletek ellenére is büszkén vállalják etnikai hovatartozásukat, elvisszük őket nemzetiségi kulturális és vallási programokra.”(Szakmai program, 2.)

A harmadik szakmai program egy Bács-Kiskun megyei gyermekotthonban készült. A nemzetiségi etnikai nevelés elsősorban az ünnepek, szokások, hagyományok megtartása kapcsán jelenik meg. Új elem azonban az eddigiekhez képest, hogy romaügyi referens is segíti az intézmény programjainak lebonyolítását, illetve tanácsadással kapcsolódik be az ott folyó munkába. A külső kapcsolatok között megjelenik a kisebbségi önkormányzat, ami programok szervezésével segíti a gyerekek szocializációját.

A gyermek és lakásotthonban élő gyermekek – és kollégák – számára is fontos az egyéni, történelmi és tradicionális (egyházi) ünnepek közös átélése, megtartása. A gyermek születésnapja, a húsvét, a karácsony, farsang megünneplésére az otthon Életrendje alapján kerül sor. Biztosítani kell továbbá a más kulturális-szubkulturális közegekből érkező gyermek hagyományainak, ünnepeinek az adott szokás szerinti megtartását, amely alapját képezi az etnikai hovatartozás érzését, az etnikai identitás kialakulásának. A romaügyi referens ezen alkalmakkor autentikus tanácsaival, részvételével segíti az otthon dolgozóit esemény szervezésében, lebonyolításában.” (Szakmai program, 3.)

A négyes számú szakmai program keretében három Csongrád megyei lakásotthont vizsgáltunk meg. Ebben mindösszesen a gyermekek jogainak felsorolásakor említették meg, hogy a gyerekek joga van nemzetiségi hovatartozását figyelembe véve nevelésben, oktatásban, tanácsadásban részt venni. Semmilyen más iránymutatás, program, módszer nincs a nemzetiségi, etnikai kisebbségekhez tartozó gyerekek neveléséhez. Az intézmény külső kapcsolatrendszerében nincs jelen nemzetiségi önkormányzat.

„A gyerekeknek joga van ahhoz, hogy nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozását figyelembe vevő megfelelő nevelésben, oktatásban, egyéni és csoportos tanácsadásban részesüljön, szakköri és egyéb foglalkozásokon vegyen részt.” (Szakmai program, 4.)

A következő szakmai programban tíz Hajdú-Bihar megyei lakásotthont néztünk meg. Jogként jelen van a nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozás figyelembe vételével történő nevelés-oktatás biztosítása, de önmagában a nemzetiséghez tartozó gyerekek nevelésének kérdései kevésbé jelennek meg, az önazonosság, hagyományápolás, kultúrához való hozzáférés elősegítése mint jog fogalmazódik meg. Ehhez kapcsolódó programokat, tevékenységeket nem nevesítenek. Az integrált nevelést elsősorban a fogyatékossággal élő, speciális szükségletű gyermekek vonatkozásában mutatja be a program.

„Elő kell segíteni, hogy a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó gondozott gyermek megőrizhesse kisebbségi önazonosságát, ápolhassa hagyományait, hozzájuthasson a kisebbség kulturális értékeihez” (Szakmai program, 5.)

„Az integrált nevelésünk természetes életszituációkból indul ki, szükség esetén ellátott speciális vagy különleges szükségletű gyermekek számára biztosítja a folyamatos kapcsolatot a normál viselkedésű társaival.” (Szakmai program, 5.)

Az intézmény külső kapcsolatrendszerét tekintve nem jelöl meg nemzetiségi önkormányzatot.

A Nógrád megyei gyermekotthon nevelési feladatai között felsorolja a nemzeti kisebbségek önazonosságának, kultúrájának megőrzését, a kisebbségi önkormányzatok rendezvényein való részvétel biztosítását:

„Lehetővé tenni a szabad vallásgyakorlást, valamint azt, hogy a gyermek megőrizhesse a nemzeti- és etnikai kisebbséghez tartozó önazonosságát és kultúráját (templomba járás, hittanórák látogatása, kisebbségi önkormányzat által szervezett rendezvényeken részvétel)” (Szakmai program, 6.)

A programban az előzőekhez képest új elem, hogy a közösségi életre nevelésen belül az empátia, tolerancia, konfliktuskezelés is hangsúlyt kap, továbbá a közösségi együttélés szabályainak elsajátítása során kiemeli a program az etnikai sajátosságok figyelembevételének szükségességét. Ennek mikéntjét azonban nem részletezi. Itt többek között a helyi szokások, hagyományok megismerése, ápolása, illetve az új szokások kialakítása lehet a nemzetiségi kisebbséghez tartozó gyerekek nevelése során feladat.

„közösségi életre nevelés: Nagy hangsúlyt fektetünk a pozitív közösségi szokások –együttérés, egymás iránti felelősség, empátia, tolerancia, konfliktuskezelés, érdekkellentétek elfogadására nevelés – fejlesztésére. Segítjük a közösségi együttélés szabályainak az elsajátítását, az egyén, a csoport kölcsönhatásainak megértését – különös figyelemmel az etnikai sajátosságokra – az alábbiakkal:

- a bekerüléskor a házi- és napirend megismertetése, baleset és tűzvédelmi oktatás;
- tájékoztatás a helyi szokásokról, hagyományokról;
- a lakókörnyezet bejárása;
- hagyományok ápolása és újak teremtése (születésnapok, névnapok, Mikulás, Karácsony, Szilveszter, Farsang, Húsvét, Gyermeknap, Ballagás, Szalagavató)” (Szakmai program, 6.)

A három Somogy megyei lakásotthon szakmai programja a korábbiaknál részletesebben mutatja be a nemzetiségi kisebbséghez tartozó gyerekek nevelésének kérdését. Az integrált nevelésből adódó feladatok bemutatásánál itt is elsősorban a fogyatékossgal élő gyerekekkel kapcsolatos eljárási, fejlesztési, dokumentációs tennivalók jelennek meg. A programban önálló alfejezetként jelenik meg a nemzetiségi, etnikai hovatartozás. Hangsúlyossá válik a nemzetiségi kultúra, hagyomány, folklór megismertetése, valamint az, hogy a nemzeti, etnikai hovatartozás szabad választás, önkéntes vállalás és az önképzés tárgyát képezi a lakásotthonban. Ebben a programban a korábbiakban bemutatottakhoz képest új elem, hogy konkrétan megjelenik a nemzeti és etnikai kultúra átörökítésének módja.

„A különféle nemzetiségi, etnikai kulturális sajátosságokat úgy jelenítjük meg a gyermekek előtt, mint izgalmas, érdekes, értékes, szórakoztató, személyiséget gazdagabbá, színesebbé tevő ismereteket, tudnivalókat, képességeket. A kisebbségi, más kultúrájú önazonosság kialakulásához előkészítjük a népcsoport történelmében, kultúrájában, nyelvében, művészetében, tradícióiban, hitvilágában való elmélyülést. A módszerek és szervezési megoldások széles skáláját alkalmazva mozdítjuk elő a nemzetiségi és etnikai kultúra átörökítését (pl. megszervezi a cigány gyermekek részvételét a cigányság kulturális értékeit, érdekeit képviselő és közvetítő helyi társadalmi szervezetek, intézmények által felkínált programokban, foglalkozásokban, tevékenységekben.) A kisebbségi, más kultúrájú közösséghez tartozó gyermeket elkötelezetten védelmezzük a hátrányos megkülönböztetéssel, bántalmazással, kirekesztéssel szemben.” (Szakmai program, 7)

Összegzés

A vizsgált intézmények többsége használja *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levelet* (1999) és a TÁMOP 5.4.1. „Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása” pillér (2011) Gyermekotthoni ellátás protokollját a szakmai programjának összeállításához. A 2011-es dokumentum több iránymutatást ad az intézmények számára a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek nevelésére vonatkozóan.

A legtöbb dokumentumban a nemzetiségi, etnikai hovatartozással kapcsolatos nevelési, gondozási feladatok csak a legalapvetőbb jogszabályok idézésével jelennek meg, ami sok esetben a gyermekek jogainak felsorolását jelenti. A szakmai programok között összesen kettőt találtunk, ahol önálló alfejezetként, részletesebben kidolgozva megjelent a nemzetiségi, etnikai kisebbségi nevelés, bár részletes módszereket ezekben az intézményekben se jelenítettek meg.

Az intézmények kapcsolatrendszerének bemutatásakor három szakmai programban nevesítették a nemzetiségi önkormányzatokkal való kapcsolattartást, ami így a vizsgált 30 lakásotthonból 20 esetében releváns és a vizsgált három gyermekotthonból egy gyermekotthont érint. Ezen szervezetekkel való intenzívebb együttműködés segíthetné az intézményekben vagy az azon kívül megvalósuló programok lebonyolítását.

A szakmai programokban az integrációt elsősorban a fogyatékossággal élő, tanulási, magatartási zavarral küzdő gyermekekre

„Az inkluzív nevelés jelentheti azt a szemléleti keretet és gyakorlati megoldást, amely eredményesen képes reagálni a gyermekvédelemben felnövőök összetett élethelyzetére, egyéni sajátosságaira. Az inkluzív nevelés ugyanis nem hagyja figyelmen kívül a társadalmi egyenlőtlenség újratermelődésének rejtett mechanizmusait, hanem azokat figyelembe véve helyezi fókuszba az individuuum komplex szükségleteit, és erre támaszkodva alakítja ki a fejlesztési folyamatot egy heterogén közegben, amelynek szemléleti háttérében a biculturális szocializáció kettős folyamatának elfogadása áll. Az egyén felé fordulás – adottságainak, előnyeinek, hátrányainak, aspi-rációinak, igényeinek maximális figyelembevétele – az inkluzív nevelés eszközrendszerével szakszerűbbé teszi a pedagógiai fejlesztő folyamatot.”

(Varga, 2008. 20.)

vonatközoan fogalmazzak meg. Az inkluzív nevelés kidolgozott megjelenítése azonban több lehetőséget kínálna a gyermekvédelemben élö gyerekek számára. Ez alatt azt értjük, hogy a gyermekvédelmi intézményeknek sokkal inkább a gyerekek szükségleteihez kellene alkalmazkodni, beleértve valamennyi gyereket, így a nemzetiségi kisebbségekhez tartozókat is. „Az inkluzív nevelés jelentheti azt a szemléleti keretet és gyakorlati megoldást, amely eredményesen képes reagálni a gyermekvédelemben felnövk összetett élethelyzetére, egyéni sajátosságaira. Az inkluzív nevelés ugyanis nem hagyja figyelmen kívül a társadalmi egyenlőtlenség újratemelődésének rejtett mechanizmusait, hanem azokat figyelembe véve helyezi fókuszba az individuum komplex szükségleteit, és erre támaszkodva alakítja ki a fejlesztési folyamatot egy heterogén közegben, amelynek szemléleti hátterében a biculturális szocializáció kettős folyamatának elfogadása áll. Az egyén felé fordulás – adottságainak, előnyeinek, hátrányainak, aspirációinak, igényeinek maximális figyelembevétele – az inkluzív nevelés eszköztárszerével szakszerűbbé teszi a pedagógiai fejlesztő folyamatot.” (Varga, 2008. 20.)

Az általunk vizsgált programok kevésbé tükrözik ezt a szemléletet. Mindenképpen szükség lenne a külső kapcsolatok, együttműködések kialakítására, olyan programok megvalósítására és szélesebb körű alkalmazására a gyermekvédelemben, ami segítheti a nemzetiségi és etnikai kisebbségekhez tartozó gyerekek identitásának kialakítását, megőrzését. Az általunk vizsgált programokban találtunk erre utaló kezdeményezéseket, amit érdemes lenne folytatni, részletesebben kidolgozni és az országos módszertani útmutatók részévé tenni.

Rákó Erzsébet

Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar
Szociálpedagógia Tanszék

Irodalom

- 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról
- A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél (1999). Budapest: Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet.
- Bocsi Veronika (2015): Roma szakkollégisták identitás- és életútvizsgálata. In uó (szerk.), *Peremhelyzetben. Romológiai írások. / In Marginal Position Writings from the field of Romology*. Debrecen: Didakt Kft. 135-168.
- Darvas Ágnes, Farkas Zsombor, Kende Ágnes & Vigh Katalin (2016a). *Szakellátásban élö gyerekek Nógrád megyében. Kutatási zárójelentés*. http://www.gyere.net/downloads/2016_errc.pdf Utolsó letöltés: 2018. 10. 15.
- Darvas Ágnes, Farkas Zsombor, Kende Ágnes & Vigh Katalin (2016b). Roma gyerekek a szakellátásban. Gyermekjólét és Gyermekvédelem Nógrád megyében. *Esély*, 27(4), 52-82.
- ERRC (2007). *Fenntartott érdektelenség: Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/02/90/m00000290.pdf Utolsó letöltés: 2018. 10. 11.
- ERRC (2011): *Életfogytiglan: Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. <http://www.errc.org/cms/upload/file/eletfogytiglan-20-june-2011.pdf> Utolsó letöltés: 2018. 10. 11.
- Gyermekvédelmi szakellátás*. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> Utolsó letöltés: 2018. 10. 26.
- Homoki Andrea (2014). *A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-Alföldi és az Észak-Alföldi régióban*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/201731/doktori_disszertacio_2014_Homoki_Andrea_2003_verzio_t.pdf?sequence=7&isAlloved=y Utolsó letöltés: 2018. 12. 10.
- Neményi Mária & Messing Vera (2007). Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6(1), 2-19.
- Rákó Erzsébet (2014). *Gyermekvédelmi intézményekben elhelyezett gyermekek életkörülményei*. Szeged: Belvedere Könyvkiadó.

TÁMOP 5.4.1. „Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása” pillér Gyermekotthoni ellátás protokollja.

Varga Aranka (2008): A gyermekvédelmi gondoskodásban élők inklúziójának esélyei. *Új Pedagógiai Szemle*, 58(5), 16-24. www.ofi.hu/tudastar/varga-aran-ka Utolsó letöltés: 2018. 10. 25.

Absztrakt

A gyermekvédelemben az 1997. évi XXXI. törvény bevezetése jelentős változásokat hozott és maga a törvény is számtalanszor módosult. Az elmúlt húsz esztendőre visszatekintve a gyermekek elhelyezésére vonatkozóan két jelentős változás történt. Az első, hogy az 1997 utáni időszakban a gyermekotthonok átalakításának köszönhetően jelentősen megnőtt a lakásotthonok és a benne élők száma, a lakásotthoni elhelyezés kis létszámú, családi körülményeket biztosított a gyerekek számára. A második a nevelőszülői elhelyezés preferálása, aminek mérföldköve a 2002-es év, amikor először helyeztek el több gyermeket nevelőszülőknél, mint gyermekotthonban. (2002-ben 10 026 fő kiskorú és fiatal felnőtt élt gyermekotthonban és 10 576 fő kiskorú és fiatal felnőtt nevelőszülőknél [KSH, 2018]). Mára ez a tendencia tovább erősödött, és a családból kiemelt gyerekeknek több mint fele nevelőszülőkhöz kerül.

A gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermekek száma nőtt az elmúlt években, közöttük a kutatások szerint felülreprezentáltak a roma gyerekek. A tanulmányban áttekintjük a gyermekvédelmi szakellátásban elhelyezett roma gyermekekre vonatkozó kutatásokat, majd gyermekotthonok, lakásotthonok szakmai programját vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy az intézmény mivel és hogyan járul hozzá a nemzetiségi és etnikai kisebbséghez tartozó gyerekek identitásának kialakításához, megőrzéséhez.